

УДК 316.42

РОЛЬ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АТМОСФЕРИ ВНЗ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА

Піменова Олена Олександрівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії, політології та права Луцького національного технічного університету

У статті аналізується вплив морально-психологічної атмосфери вишу на формування особистісних якостей майбутніх фахівців, зокрема їхньої особистісної свободи; надається авторське визначення поняття «морально-психологічна атмосфера»; на основі результатів кількісних та якісних соціологічних досліджень акцентується увага на такій складовій вузівської морально-психологічної атмосфери, як стиль взаємовідносин між основними суб'єктами навчально-виховного процесу у ВНЗ – студентами, викладачами, адміністрацією вишів; підкреслюється, що більш сприятливі умови для формування особистісної свободи сучасних студентів існують у ВНЗ, діяльності яких притаманна культура свободи, тобто відсутність певних примусових санкцій по відношенню до особистості майбутнього фахівця.

Ключові слова: морально-психологічна атмосфера, студенти, викладачі, адміністрація ВНЗ, демократичний/авторитарний стиль, особистісні якості, особистісна свобода, культура контролю, культура свободи.

В статье анализируется влияние морально-психологической атмосферы вуза на формирование личностных качеств будущих специалистов, в частности их личностной свободы; дается авторское определение понятия «морально психологическая атмосфера»; на основе результатов количественных и качественных социологических исследований акцентируется внимание на такой составляющей вузовской морально-психологической атмосферы, как стиль взаимоотношений между основными субъектами учебно-воспитательного процесса в вузе – студентами, преподавателями, администрацией вузов; подчеркивается, что более благоприятные условия для формирования личностной свободы современных студентов существуют в вузах, деятельности которых присуща культура свободы, то есть отсутствие определенных принудительных санкций по отношению к личности будущего специалиста.

Ключевые слова: морально-психологическая атмосфера, студенты, преподаватели, администрация вуза, демократический/авторитарный стиль, личностные качества, личностная свобода, культура контроля, культура свободы.

The paper analyzes the impact of the moral and psychological atmosphere of the university on formation of the personal qualities of future professionals, in particular their personal freedom. The author provides own definition of "moral psychological atmosphere" based on the results of quantitative and qualitative sociological research focuses on such a component of the university moral and psychological atmosphere like the style of the relationship between the main actors of the educational process in high school - students, teachers, university administration. It is stressed that more favorable conditions for the formation of personal freedom of modern students are in universities which activity if is inherited by culture of freedom, which means absence of certain coercive sanctions towards the personality of the future specialist.

Keywords: moral and psychological atmosphere, democratical/authoritarian style, personal freedom, responsibility, tolerance, subject-subjective relations.

Актуальність дослідження впливу вузівської морально-психологічної атмосфери на особистісні якості майбутнього фахівця зумовлена необхідністю з'ясування того, наскільки освітні практики, поширені у вітчизняній вищій школі, морально-психологічний клімат конкретного вишу відповідають вимогам нової освітньої парадигми, одним із головних принципів якої є реалізація ідеї педагогіки співробітництва, що засновується на партнерських стосунках між основними суб'єктами навчально-виховного процесу: викладачами, студентами, адміністрацією ВНЗ. Чи не найважливішими принципами цієї педагогіки є такі, як врахування думок, пропозицій, побажань студентів відносно тих чи інших сторін вузівського життя; доброзичливі, взаємоповажні відносини між студентами та викладачами, неформальні стосунки між ними, що не обмежуються лише аудиторними заняттями; залучення студентів до обговорення питань змісту навчальних програм, їхньої професійної підготовки, до наукових досліджень, що здійснюються на кафедрах, тощо. Можна стверджувати, що саме на цих принципах має формуватися морально-психологічна атмосфера у конкретному ВНЗ, зокрема стиль взаємодії між студентами та викладачами, який є одним із найважливіших факторів

становлення та розвитку особистісних якостей, в тому числі та перш за все особистісної свободи майбутніх фахівців. Про важливість такої взаємодії, а також морального прикладу викладачів у процесі формування особистісних якостей сучасних студентів пишуть такі дослідники, як В. Айнштейн, В. Астахова, Л. Белова, Д. Зінов'єв, Н. Крилова, Р. Петрунова, Н. Дуліна, В. Токарев, Л. Попов, Л. Сокур'янська та ін.

Метою даної статті є аналіз впливу морально-психологічної атмосфери ВНЗ на формування особистісних якостей майбутніх фахівців. Реалізуючи цю мету, ми звертаємось до результатів міжнародних соціологічних досліджень, здійснених кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна протягом 2002-2011 років¹. Дослідження мали комплексний (кількісно-якісний) характер, завдяки чому була отримана як кількісна, так і якісна інформація.

Перш ніж звернутися до аналізу цієї інформації, зазначимо, що під морально-психологічної атмосферою вишу ми розуміємо інтегральну соціально-психологічну характеристику стану та стилю взаємовідносин між усіма учасниками вузівського навчально-виховного процесу (студентами, викладачами, адміністрацією ВНЗ), а також ступеня їхньої задоволеності змістом та формами цього процесу, своєю діяльністю в межах академічної групи, факультету та конкретного вишу в цілому.

В межах емпіричного дослідження, на результати якого ми перш за все спираємось у даній публікації (2008-2009 рр.), у центрі уваги опинилась така складова вузівської морально-психологічної атмосфери, як стиль взаємовідносин між головними суб'єктами навчально-виховного процесу у виші. Для вимірювання стилю взаємовідносин між педагогічним колективом та студентами були застосовані альтернативні судження, міра згоди з якими дозволяла зробити висновок про те, який стиль спілкування домінує на конкретному факультеті чи у конкретному ВНЗ.

Як свідчать дані зазначеного нами дослідження, доброзичливе ставлення до студентів притаманне більшості педагогічних спільнот вітчизняних ВНЗ. Проте близько однієї десятої опитаних підкреслили, що неповажне ставлення до студентів є досить розповсюдженим явищем на їхньому факультеті (ВНЗ).

Цікаво відзначити, що деякі студенти, про що говорить отримана нами якісна інформація, з розумінням ставляться до виявів неповажливого та навіть грубого ставлення до себе з боку викладачів та адміністрації ВНЗ, пояснюючи це тим, що «вони (викладачі – О.П.) теж люди, буває щось з настроєм, якісь життєві неприємності, та й ми самі іноді «напрошуємось» на таке ставлення» (Марина, 3 курс, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Оцінка такої характеристики стилю відносин у ВНЗ, як інтерес адміністрації та викладачів до життя студентів, їхніх проблем, готовність до спілкування з ними у позанавчальний час, поділила опитаних на дві однакових за чисельністю групи: близько 42% респондентів зазначили, що все перелічене тією чи іншою мірою притаманно їхнім викладачам, стільки ж надали протилежні оцінки.

Проте більш ніж вдвічі більше студентів (16,2% проти 7,1%) обрали третю, найвищу позицію на вісі вимірювання відсутності у викладачів інтересу до їхніх проблем, життєвих негараздів тощо. І знов-таки деякі студенти, як свідчать результати фокусованих-групових інтерв'ю, виправдовують таку поведінку викладачів тим, що «студентів багато, цікавитися кожним просто неможливо й навіщо: всім не допоможеш» (Олексій, 4 курс, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна). Окрім того, студенти рідко звертаються до викладачів зі своїми проблемами, хоча, знов цитуємо одного із них, «іноді потрібно порадитися з кимось старшим, батьки далеко, а до викладачів якось незручно звертатися, їм не до нас» (Наталія, 2 курс, Львівський національний університет імені Івана Франка).

Незацікавленість студентським життям, недостатньо розповсюджена практика позанавчального спілкування між викладачами і студентами, на наш погляд, не можуть сприяти комфортному перебуванню останніх у стінах вищої школи. Ще більша дискомфортність може бути спричинена тим, що, як зазначив кожен третій респондент, потрапивший до вибірки дослідження, про яке йдеться, адміністрація та викладачі, скоріше, не хочуть прислуховуватися до пропозицій, думок студентів щодо вузівської життєдіяльності, розробляти разом із ними рішення, які б влаштовували всіх учасників навчально-виховного процесу.

Досить помітні відмінності стилю взаємовідносин у ВНЗ пояснюються, в тому числі, тим, що ми наводимо усереднені дані по всьому масиву, фіксуємо у такий спосіб ситуацію, яка переважає у вітчизняних

¹ Маються на увазі дослідження, здійснені за науковим керівництвом проф. Сокур'янської Л.Г.: «Вища школа як суб'єкт соціокультурної трансформації» (2002-2004 рр., за репрезентативною вибіркою було опитано 1972 студенти українських та 981 студент білоруських ВНЗ), «Вища освіта як чинник соціокультурних змін: порівняльний аналіз посткомуністичних суспільств» (2005-2007 рр., за репрезентативною вибіркою було опитано 3057 українських, 787 білоруських та 598 російських студентів. Вибірка по Росії не є репрезентативною). Окрім того, в межах цього дослідження були також здійснені глибинні індивідуальні та фокусовані групові інтерв'ю зі студентами вищих навчальних закладів Луцька, Харкова, Житомира та Львова. У межах цієї статті будуть проаналізовані результати дослідження, здійсненого за нашої участі у 2008-2009рр. «Проблеми формування громадянської ідентичності молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства»; за репрезентативною вибіркою в межах цього дослідження було опитано 3058 студентів українських вишів, 628 російських та 300 білоруських студентів (вибірка по Росії та Білорусі нерепрезентативна).

ВНЗ в цілому. Щодо кожного конкретного ВНЗ, то вона, безперечно, має свої особливості. Саме цим зумовлюються подекуди полярні оцінки характеру взаємовідносин у системі «викладач – студент».

Як кількісні, так і якісні дані засвідчують деякі відмінності відносно тих чи інших характеристик морально-психологічної атмосфери у ВНЗ бюджетної та небюджетної форми власності. Згідно з кількісною інформацією, більш сприятливим є психологічний клімат у «приватних» ВНЗ. Проте якісні дані, отримані нами у деяких з цих вишів, свідчать про надмірну опіку над студентами, «заорганізованість» їхнього позанавчального часу тощо. Це дозволило нам дійти висновку, що морально-психологічній атмосфері «приватних» ВНЗ, скоріше, притаманна культура контролю, ніж культура свободи. У цьому контексті підкреслимо, що до таких понять, як «культура свободи» та «культура контролю», сьогодні активно звертаються науковці, які представляють різні галузі соціогуманітарного знання (перш за все етнопсихологи та етносоціологи (див., напр.: [1])). Зазначимо, що культура контролю притаманна, на їхню думку, тим суспільствам (а ми додамо: організаціям, установам), які мають розгалужену систему засобів впливу на індивіда з метою регуляції його поведінки у відповідності до загально визначених у певному суспільстві норм. Культура свободи домінує у тих суспільствах (організаціях, установах), для існування яких не потрібна система певних примусових санкцій по відношенню до особистості. Людина вільна обирати форми та засоби своєї поведінки, які не регулюються суспільством (організацією, установою). Відповідно, кожній із цих культур притаманні певні види виховання особистісних якостей.

Отже, як підкреслювалося вище, отримані результати свідчать про певне переважання у приватних вишах культури контролю. При цьому студенти цих ВНЗ нерідко не усвідомлюють цього. Цитуємо одного із них: «Адміністрація нашого університету розвиває студентське самоврядування. Нам завжди дозволяють проводити якісь заходи; лише одного разу проректор не дозволив випустити нашу газету, але там, дійсно, була, ну, така неприємна критика. А так ми співпрацюємо з ректоратом дуже тісно... Викладачі присутні на всіх наших заходах, допомагають їх проводити» (Володимир, 3 курс, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»). На нашу думку, за таких умов навряд чи можна говорити про актуалізацію особистісної свободи майбутніх фахівців.

Перераховані нами вище характеристики атмосфери, що панує у вузівському середовищі, у своїй сукупності можна інтерпретувати як переважання у ВНЗ демократичного або авторитарного стилю відносин. Звичайно, особистісна свобода може актуалізуватися перш за все в умовах демократичного стилю. Як свідчить отримана нами кількісна інформація, саме цей стиль є досить поширеним сьогодні у ВНЗ України. Той чи інший ступінь його розповсюдженості зазначили 45% респондентів. Проте і тяготіння до авторитарного стилю, судячи з оцінок майже чверті опитаних, також має достатнє розповсюдження. Якщо до цього додати думку кожного п'ятого респондента про те, що на його факультеті поєднуються риси як одного, так і другого стилю, то вважати, що демократичні відносини притаманні сьогодні більшості українських ВНЗ, навряд чи можна. Порівняння ВНЗ різних профілів навчання свідчить, що демократичний стиль більшою мірою характеризує життєдіяльність класичних університетів та гуманітарних ВНЗ, меншою – технічних ВНЗ. Що стосується ВНЗ державної та недержавної форми власності, то першим більш притаманний демократичний, другим – авторитарний стиль.

Отже, на тлі переважно доброзичливого, поважного ставлення викладачів та вузівської адміністрації до студентів перші далеко не завжди бажають спілкуватися зі своїми вихованцями у позанавчальний час, цікавитися їхнім життям, допомагати у вирішенні тих чи інших проблем, враховувати студентську думку щодо різноманітних питань життєдіяльності ВНЗ. Достатньо високий рівень розповсюдженості у ВНЗ України авторитарного стилю відносин у системі «викладач–студент» не може сприяти актуалізації особистісної свободи майбутніх фахівців, гальмує формування їхньої соціальної суб'єктності та інших особистісних якостей. За результатами якісного дослідження, обмежувачами своєї свободи студенти також вважають надмірне опікування ними з боку адміністрації, що перш за все стосується, як уже підкреслювалося, ВНЗ небюджетної форми власності.

За сучасних умов, зокрема враховуючи такі обставини, як приєднання України до Болонського процесу, прагнення провідних вітчизняних ВНЗ до автономії тощо, впровадження педагогіки партнерства, розвиток суб'єкт-суб'єктних відносин у вищій школі є надзвичайно актуальним завданням. Його вирішення забезпечить розвиток сприятливої морально-психологічної атмосфери у виші, що, у свою чергу, допоможе формуванню особистісних якостей майбутніх фахівців, зокрема їхньої суб'єктності як вияву свободи індивіда. Особливу роль у цьому процесі повинні відігравати вузівські викладачі. Як зазначає Н. Попова, «своєрідність педагогічної професії полягає в тому, що вона за своєю природою має гуманістичний (людинотворчий) характер, який визначає розвиток особистості та її творчої індивідуальності» [2]. Щоб виховати вільну особистість, викладач сам повинен бути вільною людиною, яка володіє такими особистісними якостями, як незалежність у судженнях і діях, тактовність, емпатія, толерантність тощо. Викладач повинен розуміти своєрідність та відносну автономність саморозвитку особистості; він має створювати сприятливі соціально-педагогічні умови для самореалізації майбутнього фахівця вже на студентській лаві, в тому числі актуалізації такої його особистісної якості, як свобода. Досягти цього можна завдяки високому рівню професійної культури викладача, під якою розуміють «сполучення компетентності та професіоналізму в певній галузі знань з власно

педагогічною культурою особистості, яка є готовою не тільки до трансляції знань, але й до створення гуманного, такого, що розвиває, середовища в освітньому процесі» [2].

На нашу думку, про професійну культуру викладача можна говорити, коли йому притаманні такі якості, як любов до своєї професії, особистісна свобода, сумлінність, відповідальність та толерантність. При цьому останню якість ми перш за все розуміємо як здатність людини визнавати право іншої особистості на власну думку, на вільне волевиявлення, незалежність у судженнях та діях. Саме ці якості вузівського викладача можуть забезпечити суб'єкт – суб'єктні відносини у навчально-виховному процесі. Як зазначає В. Шадриков, одним із головних завдань сучасної системи освіти, а, отже, і такого її суб'єкта, як вузівський викладач, є виховання особистості з неідеологізованим мисленням, особистості, вільно та конструктивно мислячої, особистості, що припускає множинність істин, вважаючи це абсолютно природним, особистості, яка поважає позицію іншого, особистості толерантної та моральної [3]. Звичайно, це можливо за умов, коли, по-перше, сам викладач володіє цими якостями, по-друге, коли він керується у своїй діяльності такими принципами, як відмова від примусу на користь переконання в процесі залучення студентів до будь-якої ідеї; сповідування добровільності вибору студентом власних життєвих принципів, «свободи совісті»; виховання власним прикладом, а не нотациями, тобто коли викладач у своїй роботі зі студентами виходить із принципів культури свободи.

Чи є вузівський викладач моральним прикладом для сучасних студентів? Чи притаманні йому перелічені вище якості, професійна культура в цілому? Чи сприяє спілкування з ним актуалізації особистісної свободи майбутніх фахівців? Відповіді на ці та інші питання ми намагалися отримати завдяки здійсненим фокус-груповим інтерв'ю зі студентами українських ВНЗ. Отримані результати свідчать про те, що не всіх викладачів вітчизняних ВНЗ студенти вважають моральним прикладом для себе. Хоча більшість учасників фокус-груп високо оцінили моральні якості своїх викладачів, які, цитуємо, «завжди поважають мою думку»; «вимогливі, але розуміють, що й у нас бувають «ситуації»; «багато знають, але не вважають, що знають все»; «більшість з них любить свою науку і намагається нам передати цю любов» тощо, все ж таки кожний четвертий студент зауважив, що на його факультеті є такі викладачі, які «ставлять екзамен чи залік за гроші»; «вимагають, щоб ми навчалися тільки за його підручником»; «нав'язують нам теми курсових чи дипломних робіт, не враховуючи наших власних наукових уподобань»; «примушують нас докладно конспектувати лекції, хоча все, про що вони говорять (іноді досить нудно), є у підручнику, ними ж рекомендованому»; «ми бачимо, що їм самим нецікаво те, про що розповідають, ну, що викладають»; «коли намагаєшся висловити свою думку, кажуть, що вона некомпетентна» тощо. Звичайно, на такому прикладі важко виховати моральну, вільну особистість. Заспокоює те, що абсолютна більшість висловлювань учасників фокусованих групових інтерв'ю свідчить, що студенти не поважають і не хочуть наслідувати таку поведінку навіть за умов, коли «вимушений сам платити за іспит, але це огидно». Проте, заради справедливості, зазначимо, що деякі студенти з «розумінням» ставляться до корупції у вищій школі: «у викладачів заробітна плата маленька, ось вони й «вिकручуються», беруть хабарі, може, я і сама буду так робити, якщо життя змусить» (Оксана, 4 курс, Луцький національний технічний університет).

Отже, якісне дослідження довело, що моральна сторона професійної культури викладачів ВНЗ як важлива складова та чинник морально-психологічної атмосфери у ньому не завжди є прикладом для наслідування та фактором актуалізації моральних якостей майбутніх фахівців.

Важливим елементом професійної культури викладачів є рівень їхньої педагогічної майстерності. Саме тому особливу увагу ми приділили оцінкам студентів педагогічної майстерності викладача ВНЗ. Звертання до цього питання зумовлено потребою у пізнанні суб'єктивного ставлення майбутніх фахівців до одного з найважливіших факторів не тільки своєї професійної підготовки, але й особистісного становлення. Значущість цього фактору важко переоцінити, адже від того, чому і як навчають сьогодні студентів, які цінності їм прищеплюють, від того, на які кінцеві результати орієнтований навчально-виховний процес, в істотній мірі залежать перспективи науково-технічного, соціального і культурного розвитку нашого суспільства, можливість інтелектуального «прориву» України, її місце в ряду розвинених країн світу, з одного боку, та успіх реалізації життєвих стратегій молоді з вищою освітою, з іншого. Аналізу студентських оцінок педагогічної майстерності вузівських викладачів будуть присвячені наші наступні публікації.

Література:

1. Шадрина В. В. Воспитание субъектности в культурах свободы и контроля / В. В. Шадрина. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bogutko.nm.ru/papers/subject2/shadrina.htm> – Название с экрана.
2. Попова Н. Н. Толерантность как личностный компонент профессиональной культуры учителя [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avec.org.ua/press/134/>. – Название с экрана.
2. Шадриков В. Д. Деятельность и способность (Программа «Обновление гуманитарного образования в России») / В. Д. Шадриков – М.: Издательская корпорация «Логос», 1994. – 287с.